

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства
Чернівецька обласна державна адміністрація
ГО Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал»
імені Василя Стуса
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
ГО Центр регіональної співпраці «Діалог»

**PER ASPERA AD ASTRA:
до 100-літнього ювілею
відомого археолога Бориса Тимощука**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції

м. Чернівці, 8 квітня 2019 року

Чернівці

Мехнограф

2019

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Добржанський О. В., д.і.н., проф. (*співголова*)

Павлюк М. В. (*співголова*)

Чучко М. К., д.і.н., проф.

Пивоваров С. В., д.і.н., проф.

Михайлина Л. П., д.і.н., доц.

Скорейко Г. М., к.і.н., доц.

Карпо В. Л., к.і.н., доц.

Грига В. В.

Буйновська Є. В.

Руснак О. В., к.і.н.

Калініченко В. А., к.і.н.

Ільків М. В., к.і.н. (*секретар*)

Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимошука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.). – Чернівці: Технодрук, 2019. – 139 с.

Тези доповідей конференції присвячені актуальним питанням історії та археології, які впродовж багатьох десятиліть плідно досліджував відомий вітчизняний науковець Борис Тимошук (1919-2003): старожитності кам'яної доби, епохи палеометалу й раннього заліза межиріччя Верхнього Пруту і Середнього Дністра; слов'яно-руська археологія; пам'ятки козацької доби; історичне краєзнавство й охорона та використання об'єктів історико-культурної спадщини Чернівецької області. Результати досліджень представили науковці та краєзнавці з Чернівецької, Івано-Франківської і Тернопільської областей, Києва, Львова, Ужгорода, Луцька, Харкова, Вінниці, Кам'янця-Подільського (Україна), Відня (Австрія), Нюрнберга (Німеччина), Сучави (Румунія), Кошаліна (Польща), Будапешта (Угорщина).

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

© Автори

Ільків М., Грига В. Посудина з кам'яної кераміки з Хотинської фортеці	57
Калініченко В. «Σχλαβήνιαι» на службі болгарських ханів під час війн з Візантією у першій половині IX ст.	59
Калініченко В., Пивоваров С. Нові знахідки предметів ударної зброї із середньовічного поселення в Рідківцях	62
Каплієнко В. Історія формування колекції речей салтівської культури в фондах Музею Археології в першій половині XX сторіччя.....	64
Кожолянко О. Юрій Іванович Полянський – дослідник західноукраїнського палеоліту	66
Куценяк О. Археологія у житті Олега Кандиби (Ольжича) крізь призму виставки «Захочеш – і будеш!» (до 110-ї річниці від народження)	68
Кушнір І. Археологічні студії К.А.Ромшторфера на Буковині	70
Манігда О., Грабовська О. Проект «Уличі. Археологічна карта»	71
Мельничук О. Дослідження дерев'яних храмів княжого Галича	73
Милян Т. Слов'янські пам'ятки V-VII ст. у верхів'ях Західного Бугу	75
Мисько Ю. Визначення складу металевих виробів з археологічних досліджень Митрополичого саду Києво-Печерської лаври у 2018 р. шляхом рентгенфлуоресцентного аналізу (РФА).....	76
Михайлина Л. Ранньосередньовічні гнізда поселень райковецької культури на Буковині та їх соціальний зміст.....	79

Впродовж 1788-1793 р. значна частина Хотинщини входила до складу Хотинської марки Австрії. У фортеці перебував австрійський гарнізон, а турецьку мечеть було перетворено на католицьку церкву (Добжанський, Макар, Масан, 2002). Зважаючи на німецьке походження пляшки з мінеральною водою, її датування і відсутність інших подібних знахідок, є вагомі підстави припустити її зв'язок із перебуванням австрійського війська на території Хотинської фортеці. Схожі, але більш пізні пляшки від води з природною мінералізацією походять з рятівних розкопок у Львові (Скарби підземного Львова, 2011), а також експонуються в Чернівецькому та Івано-Франківському краєзнавчому музеях.

Віталій Калініченко (Чернівці)

«ΣΧΛΑΒΗΝΙΑΣ» НА СЛУЖБІ БОЛГАРСЬКИХ ХАНІВ ПІД ЧАС ВІЙН З ВІЗАНТІЄЮ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ІХ ст.

На початку ІХ ст. в Першій Болгарській державі розпочався новий етап історичного розвитку, який характеризувався територіальним розширенням, утвердженням авторитету влади хана, створенням державних інститутів влади, а також зростанням ролі слов'янського елемента у загальнодержавному масштабі та у всіх сферах життя тогочасного суспільства.

Політичне піднесення Першої Болгарської держави у першій половині ІХ ст. в значній мірі пов'язане з розширенням її території, яке відбувалося, головним чином, у північно-західному, північно-східному та південно-західному напрямках, де проживала значна кількість слов'янського етнічного елемента. Результатом територіального розширення Першої Болгарської держави у перших десятиліттях ІХ ст. було включення величезної території на північ від Дунаю, освоєння цих земель та проведення адміністративної реформи. Уся держава була поділена на саракти, де ханом Крумом було виділено окремо «*Вътрешну*» і «*Външну*» області. «*Вътрешна*» область – це були території центральної частини держави зі столицею у м. Пліска. А «*Външна*» область – це навколишні землі, які входили до складу держави хана. Новоприєдані землі, які в результаті військової експансії у 803-805 рр. були завойовані ханом Крумом, у візантійських джерелах отримали назву «*Отвъддунавской България*». Саме вони увійшли до складу «*Външної*» області Першої Болгарської держави, де формально встановлювалася верховна влада хана. На місцях, де

проживало слов'янське населення, влада продовжувала належати слов'янським племінним вождям. В подальшому це призвело до інтеграції багатьох слов'янських племен у політичну, а, відповідно, і у військову систему держави. Це вплинуло на взаємозапозичення у військовій культурі слов'янського, болгарського, аварського та візантійського компонентів.

У цьому контексті окремої уваги заслуговують нечисельні, але досить важливі згадки у візантійських джерелах так званих «*Σχλαβηνίας*» – слов'янського населення, яке брало участь у військових кампаніях хана Крума. Дослідники вважають, що етнонім «*Σχλαβηνίας*» позначає окремі території, на яких проживали слов'янські племена і, як було сказано вище, управлялися племінним вождем. П. Коледаров, посилаючись на візантійські джерела в цьому контексті, вважає, що територіями, на яких проживали «*Σχλαβηνίας*», управляли архонти, а самі території називалися архонтіями. Після включення «*Σχλαβηνίας*» до складу Першої Болгарської держави, на них покладалися різні військові функції. На випадок війни вони, як союзники, викликалися ханом у якості найманців, а коли не велися бойові дії, вони повинні були нести окрему військову службу на своїх територіях з охорони кордонів держави. При цьому важливим також є включення та залучення болгарського елемента у військові справи «*Σχλαβηνίας*» та навпаки на різних територіях, що чітко проявилось у залученні болгарсько-візантійської військової культури в озброєнні, фортифікації, адміністративно-урядницькій політиці. Окремо варто відзначити археологічні джерела, які дозволяють краще простежити слов'яно-болгарські взаємовпливи. Так, починаючи з VII ст. слов'яни, беручи активну участь у військових діях з Візантією, Аварським каганатом, отримували величезний досвід та знання військової культури цих держав, тим самим запозичуючи і окремі типи зразків предметів озброєння. Починаючи з кінця VIII – початку IX ст. території на північ від Дунаю піддалися впливу різноетнічних військових культур, головним чином болгарської та візантійської. Це проявляється не лише в озброєнні, яке порівняно з попередніми періодами активно вдосконалюється, а й запозиченнями у тактиці, стратегії, фортифікації та матеріальній культурі в цілому.

Починаючи з 807 р. Перша Болгарська держава у Фракії фактично до долини р. Струма та р. Хеброс вела активні бойові дії проти Візантії. У ході них вирішувалося питання гегемонії на

Балканському півострові. Треба сказати, що за період 807-814 рр. військо хана Крума захопило стратегічно важливі фортеці (Сердіку, Девельт, Месембрію, Адріанополь) та провело низку активних та успішних бойових дій, серед яких варто відзначити битву при Вирбишському проході 22 липня 811 р. та битву при Версінікії 22 червня 813 р.

Військо хана у війнах з Візантією та у цих битвах зокрема складалося з різних етнічних елементів, серед яких основне місце за чисельністю та за соціальним статусом займали слов'яни. Так, «Анонімна ватиканська розповідь», написана у XII ст., розповідає про війну хана Крума з візантійським імператором Никифором I Геніком (802-811). Для війни з імператором хан взяв *«...като наемници авари и околните склавинии...»*. При цьому наголошується, що він повністю надав їм озброєння. Важливою є ідентифікація поняття *«Околните Славинии»*. П. Коледаров вважає, що у 811 р. хан Крум набрав до свого війська племена *«Σχλαβηνίας»* – союзницькі утворення, які безпосередньо входили у державну структуру держави хана і які проживали на близькій відстані від столиці держави – Пліски. Можна припустити, що до війська хана Крума входили *«Σχλαβηνίας»* з різних віддалених територій від «Внутрешної області» Першої Болгарської держави, а не лише від наближених. Важливим та символічним було розміщення *«Σχλαβηνίας»* на полі бою, де за основу позицій військ хана було покладено поділ його держави на лівий та правий саракти. Підтвердженням ключової ролі слов'янських воєначальників у битві є свідчення Феофана Сповідника, який у своїй «Хронографії» згадує, що після перемоги хан Крум *«...като отрязал главата на Никифора, Крум очистил черепа и го обковал отвън със сребро, с гордост карал славянските князе да пият...»*. Тому, можна припустити, що слов'янські князі, які відзначилися у битві проти візантійського імператора, були важливим суб'єктом у здійсненні його військової політики.

Таким чином, на початку IX ст. за правління ханів Крума та Омуртага спостерігається політичне піднесення Першої Болгарської держави. Одним з визначальних чинників цього процесу стало завоювання нових територій, на яких найбільш чисельно проживали племена слов'ян – *«Σχλαβηνίας»*, що приводило до взаємозапозичень та взаємовпливів у матеріальній та військовій культурах зокрема.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**PER ASPERA AD ASTRA:
до 100-літнього ювілею
відомого археолога Бориса Тимощука**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції

м. Чернівці, 8 квітня 2019 року

Комп'ютерна верстка – *В. А. Калініченко*